

Evolutie van anti-migrantenattitudes in Europa (2002-2012). Welke invloed had de financieel-economische crisis?

Een empirische falsificatie van de Ethnic Competition Theory

Pieter Dudal^{*1}

Samenvatting

Kernwoorden

* ????

1 ????

Inleiding

Gedurende de voorbije eeuw kenden de Europese landen grondige veranderingen in hun bevolkingssamenstelling. Deze veranderingen voltrokken zich niet enkel via demografische processen zoals geboorte en sterfte, maar werden ook sterk beïnvloed door immigratie en emigratie. De Europese geschiedenis kende tijdens de 20e eeuw drie grote migratiegolven. Deze vonden plaats rond de Eerste en Tweede Wereldoorlog en vanaf 1990 tot het eind van diezelfde eeuw (Carta *et al.*, 2005). Deze drie migratiegolven zorgden voor een enorme toename in het aantal migranten op Europees grondgebied (Carta *et al.*, 2005).

Deze toegenomen diversiteit werd ook door het wetenschappelijk veld erkend en deed bij sociaal wetenschappers vragen rijzen over de sociale positie die migranten innemen in deze samenlevingen en welke gevolgen deze positie met zich meebrengt voor deze groep. Dit resulteerde in een sterk gevarieerd onderzoeksdomein dat zich onder andere focust op etnische discriminatie (Jasinskaja-Lahti *et al.*, 2006; Missinne & Bracke, 2012; Verkuyten, 2008), mentale gezondheid (Bhugra, 2004; Escobar, Nervi & Gara, 2000; Lindencrona, Ekblad & Hauff, 2008) en socio-economische positie (Nazroo, 1998; Nazroo, 2003; Smith, 2000; Vågerö & Illsley, 1995).

Dit onderzoek bouwt verder op deze onderzoekstraditie en zal zich focussen op anti-migrantenattitudes binnen de Europese context. Dit is een uitgebreid bestudeerd domein binnen de sociaalwetenschappelijke literatuur (Semyonov, Raijman & Gorodzeisky, 2006) en kan op verschillende manieren benaderd worden (Wimmer, 1997). Een van de meest gebruikte sociologische theorieën om anti-migrantenattitudes te verklaren is de Ethnic Competition Theory (ECT) (Scheepers, Gijsberts & Coenders, 2002). Deze zal ook in dit onderzoek als theoretisch kader aangewend worden. De basisstelling van deze theorie is dat competitie tussen autochtonen en migranten om waardevolle en gewaardeerde bronnen in de samenleving kan leiden tot een stijging van anti-migrantenattitudes bij de autochtone bevolking (Scheepers *et al.*, 2002). Factoren die vaak opgenomen worden in empirische tests om de mate van competitie te vatten, zijn de grootte van de migrantengroep en de economische condities van een land (Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Coenders & Scheepers, 1998; Hainmueller & Hopkins, 2014; Meuleman, Davidov & Billiet, 2009; Quillian, 1995; Schneider, 2008; Sides & Citrin, 2007).

In de literatuur is er echter geen eenduidigheid over hoe het element van 'competitie' geïnterpreteerd moet worden binnen deze theorie: enerzijds focussen onderzoekers zich op een statische benadering van ECT, waarbij er op het absolute niveau van competitie wordt gefocust. Anderzijds concentreert zich men op verandering of intensifiëring van competitie, wat eerder als een dynamische bandering van ECT kan beschouwd worden (e.g. Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Coenders & Scheepers, 1998; Hainmueller & Hopkins, 2014; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995; Schneider, 2008; Sides & Citrin, 2007). Bovendien is, ondanks het feit dat dit een vaak aangehaalde theorie is om anti-migrante attitudes op een sociologische manier

te verklaren, de empirische evidentie ervan eerder gemixt (Kunovich, 2004; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995; Schissel, Wanner & Frideres, 1989). Hierdoor bestaan er nog steeds veel vragen over de validiteit van deze theorie en is het niet duidelijk hoe deze geïnterpreteerd moet worden.

Om bovengenoemde reden zou onderzoek dat beide benaderingen tegelijk test een relevante bijdrage kunnen bieden aan dit wetenschappelijke veld. Europees cross-nationaal onderzoek dat beide benaderingen empirisch test is echter nog niet uitgevoerd. De komst van de financieel-economische crisis, die zich sinds 2008 ook op het Europese continent manifesteert (Hemerijck, Knapen & Van Doorne, 2010), biedt dan ook een unieke kans aan sociaal wetenschappers om de kernproposities van de ECT opnieuw te falsifiëren. Aangezien deze crisis leidde tot enorme stijgingen van de werkloosheidsgraad en dalingen van economische groeicijfers binnen Europa (Eurostat, 2014a; Eurostat, 2014b) én aangezien deze statistieken bovendien laten zien dat niet elk Europees land even hard getroffen is door deze crisis, waardoor we kunnen stellen dat er cross-nationale verschillen zijn in de wijze waarop de verschillende landelijke economieën evolueren, kunnen we argumenteren dat we nu in een optimale situatie verkeren om beide interpretaties empirisch te testen.

Dit onderzoek heeft enerzijds als doelstelling om de evolutie van anti-migrantenattitudes in 20 Europese landen na te gaan voor de periode 2002-2012, aangezien we, als de dynamische kernveronderstellingen van de ECT standhouden, sinds de komst van de financieel-economische crisis een stijging van anti-migrantenattitudes kunnen verwachten in Europa. Anderzijds wil het voor deze periode ook toetsen welke factoren, afgeleid uit de ECT, wel degelijk een effect hebben op het ontstaan van anti-migrantenattitudes. Dit onderzoek kan dan ook een belangrijke bijdrage leveren aan de wetenschappelijke literatuur aangezien het een indicatie kan geven over de validiteit van deze theorie en kan resulteren in nieuwe inzichten in de processen die anti-migrantenattitudes bewerkstelligen.

Bovendien is het belangrijk om inzicht te krijgen in welke factoren een invloed hebben op de ontwikkeling van anti-migrantenattitudes, aangezien eerder onderzoek al aantoonde dat deze attitudes gelinkt zijn aan een voorkeur voor een meer restrictief migratiebeleid (e.g. Burns & Gimpel, 2000) en daarboven, in de vorm van discriminatoir gedrag, een negatieve invloed kunnen hebben op het welzijn van deze bevolkingsgroep (e.g. Missinne & Bracke, 2012; Verkuyten, 2008). Deze onderzoeken maken duidelijk dat anti-migrantenattitudes een negatieve invloed kunnen hebben op de integratie van migranten in de Europese samenlevingen. Aangezien de Europese Commissie de integratie van migranten als een van de belangrijkste uitdagingen ziet voor de Europese Unie (European Commission, 2014), kan dit onderzoek relevant zijn voor beleidsmakers die de integratie van migranten willen bevorderen. Dit laatste is niet onbelangrijk, omdat een migratiebeleid ook een invloed kan hebben op de vorming van anti-migrantenattitudes (Schlueter, Meuleman & Davidov, 2013).

Theoretisch kader

Zoals eerder al aangegeven, staat de ECT centraal binnen dit onderzoek. Deze theorie kan gezien worden als een combinatie van *Realistic Group Conflict Theory* en *Social Identity Theory* (Scheepers *et al.*, 2002). Om de theoretische veronderstellingen en processen van de ECT te begrijpen, lijkt het noodzakelijk om kort in te gaan op de twee theoretische grondslagen ervan.

Realistic Group Conflict Theory

De kern van deze theorie stelt dat spanningen of vijandigheden tussen groepen ontstaan als resultaat van competitie tussen groepen om schaarse en gewaardeerde bronnen in een samenleving (Harvey *et al.*, 1961; Levine & Campbell, 1972; Sherif, 1966). Deze basisstelling werd verder uitgewerkt en onder wetenschappers ontstond al snel de vraag in welke mate competitie al dan niet reëel moet zijn om negatieve attitudes ten opzichte van een andere groep op te wekken (Esses, Jackson & Armstrong, 1998; Zarate *et al.*, 2004). Sommige auteurs argumenteerden namelijk dat het niet de reële mate van competitie is die dit proces bevordert, maar wel de perceptie van de mogelijke bedreiging die bij de andere groep kan ontstaan (Coenders & Scheepers, 1998; Esses *et al.*, 1998; Quillian, 1996; Scheepers *et al.*, 2002; Zarate *et al.*, 2004).

Bijgevolg rijst de vraag of en hoe deze twee componenten (reële of gepercipieerde bedreiging) gerelateerd zijn. Scheepers en collega's (2002) stellen dat de reële competitie gezien moet worden als een modererende factor die invloed heeft op de perceptie van individuen. Hierdoor kunnen we argumenteren dat de sociale context waarin percepties van bedreiging en competitie gevormd worden een essentiële rol speelt bij het ontstaan van anti-migrantenattitudes.

Social Identity Theory

De Realistic Group Conflict Theory is bruikbaar om aan te tonen onder welke condities anti-migrantenattitudes vorm kunnen krijgen, maar geeft geen volledig antwoord op de vraag hoe dit proces zich faciliteert. Om dit proces te beschrijven is het nuttig om de inzichten van de Social Identity Theory te gebruiken. Deze theorie werd opgesteld om intergroeperelaties en gedrag, zoals stereotypes en discriminatie, theoretisch te duiden (Ashmore, Jussim & Wilder, 2001; Tajfel, 1982). De belangrijkste aanname van deze theorie stelt dat mensen een basisnood hebben om de wereld rondom zich te categoriseren (Tajfel, 1982). Wat hiermee concreet bedoeld wordt, wordt duidelijk weergegeven in dit citaat uit een klassiek werk van Tajfel & Turner (1979):

“Social categorizations are conceived here as cognitive tools that segment, classify, and order the social environment, and thus enable the individual to undertake many forms of social action. But they do not merely systematize the social word; they also provide a system

of orientation for self-reference: they create and define the individual's place in society. Social groups, understood in this sense, provide their members with an identification of themselves in social terms" (p. 40).

Sociale categorisering heeft ook belangrijke gevolgen voor de wijze waarop mensen andere categorieën of groepen percipiëren. Volgens Tajfel (1982) gaat sociale categorisatie hand in hand met het minimaliseren van intragroepverschillen en het maximaliseren van intergroepverschillen. Dit kan leiden tot een depersonalisatie van een individu, waarbij de uniciteit van het individu genegeerd wordt en de persoonlijkheid herleid wordt tot enkele kenmerken van de groep waartoe het individu behoort (Tajfel, 1982).

Eenmaal het proces van sociale categorisatie voltrokken is en de sociale identiteit van een persoon gevormd is, moet deze identiteit een positieve invulling krijgen (Tajfel, 1982). Dit gebeurt aan de hand van *ingroup-favouritism*, waarbij mensen positieve waarden en karakteristieken toeschrijven aan de eigen groep en eerder negatieve kenmerken toekennen aan de andere groep (Tajfel, 1982; Tajfel & Turner, 1979). In het kader van dit onderzoek is het belangrijk om hieraan toe te voegen dat competitieve omstandigheden, volgens Scheepers en collega's (2002), de neiging verhogen om aan *ingroup-favouritism* te doen. Deze laatste notie toont meteen ook de complementariteit van *Realistic Group Conflict Theory* en *Social Identity Theory* aan en hoe dit uiteindelijk de basis vormt voor de ECT: onder omstandigheden van competitie en bedreiging voor schaarse en hooggevalueerde bronnen intensifieert het proces van *ingroup-favouritism*, waardoor er negatieve attitudes ten opzichte van de andere groep (in deze context migranten) ontstaan.

Ethnic Competition Theory

Als we kijken naar hoe onderzoekers de ECT empirisch testen, zien we dat men vaak gebruikmaakt van een combinatie van verklarende factoren op twee niveaus. Een eerste groep van factoren bevindt zich op het individuele niveau en heeft als premisse dat negatieve attitudes ten opzichte van migranten meer voorkomen bij individuen die een gelijkaardige socio-economische positie hebben als migranten (Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Mayda, 2006; Semyonov *et al.*, 2006; Scheepers *et al.*, 2002). Onderzoek toont namelijk aan dat anti-migrantenattitudes vaker voorkomen bij lager opgeleiden, werklozen, mensen uit lagere beroepsklassen etc. (Burns & Gimpel, 2000; Mayda, 2006; Semyonov *et al.*, 2006; Scheepers *et al.*, 2002). Als verklaring voor deze bevindingen geven onderzoekers aan dat, net omdat deze individuen zich in een gelijkaardige socio-economische positie bevinden als migranten, ze ook rechtstreeks in competitie staan met deze groep om schaarse en hooggevalueerde zaken zoals jobs, uitkeringen etc. Anti-migrantenattitudes kunnen bij deze groep dan ook gezien worden als een uiting van economisch eigenbelang (Semyonov *et al.*, 2006).

Naast het individuele niveau worden ook factoren op landenniveau opgenomen in empirische testen van de ECT. Om de mate van competitie te vatten, focussen onderzoekers zich op de economische conditie van een land (gemeten in bbp per capita en/of werkloosheidscijfers) en de grootte van de migrantenpopulatie in een bepaald

land (Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Coenders & Scheepers, 1998; Gorodzeisky, 2011; Hainmueller & Hopkins, 2014; Kehrberg, 2007; Kunovich, 2004; Lancee & Pardos-Prado, 2013; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995; Schneider, 2008; Sides & Citrin, 2007). Deze factoren moeten gezien worden als elementen die de competitie tussen non-migranten en migranten kunnen verhogen of verlagen. De vraag rijst dan ook bij welke subgroepen van de populatie deze factoren een effect hebben: zorgen deze macrovariabelen voor een verhoogde competitie en bijgevolg ook voor meer anti-migrantenattitudes bij de gehele populatie of bij specifieke groepen binnen die populatie? Als we de logica van ECT volgen, zou kunnen geargumenteed worden dat factoren op landenniveau enkel de competitie verhogen voor individuen die werkelijk in competitie staan met migranten (Scheepers *et al.*, 2002; Semyonov *et al.*, 2006). Met uitzondering van enkele studies (e.g. Scheepers *et al.*, 2002) is deze stelling nog nauwelijks getoetst. Dit onderzoek wil hier een bijdrage aan leveren.

De ECT werd al uitvoerig empirisch getest in verschillende contexten en tijdsmomenten (e.g. Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Coenders & Scheepers, 1998; Hainmueller & Hopkins, 2014; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995; Schneider, 2008; Sides & Citrin, 2007), maar zoals eerder al aangehaald, is de evidentie van deze theorie eerder gemixt (Quillian, 1995; Meuleman *et al.*, 2009; Schissel *et al.*, 1989). Mogelijke oorzaken voor deze tegenstrijdige resultaten kunnen we vinden in methodologische (Meuleman *et al.*, 2009), maar even goed in inhoudelijke zaken. Doorheen de empirische tests van ECT kunnen we twee mogelijke inhoudelijke interpretaties van deze theorie vaststellen. De overgrote meerderheid van deze onderzoeken focust zich op absolute maten van competitie (*i.e.* absoluut niveau van werkloosheid, bbp per capita en grootte van de migrantengroep) (e.g. Scheepers *et al.*, 2002; Semyonov *et al.*, 2006; Sides & Citrin, 2007). Hierbij is de hypothese dat anti-migrantenattitudes meer voorkomen in landen met, bijvoorbeeld, een hoog werkloosheidscijfer of laag bbp per capita. Op deze statische benadering werd door onderzoekers kritiek geformuleerd, waarbij werd gesteld dat ECT niet gaat om absolute maten van competitie maar om verandering van competitieve condities (Coenders & Scheepers, 1998; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995). Volgens deze dynamische interpretatie hebben hoge maar stabiele werkloosheidscijfers geen invloed op de vorming van anti-migrantenattitudes, maar wel abrupte veranderingen in deze factoren (Coenders & Scheepers, 1998; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995). Empirisch onderzoek dat deze tweede interpretatie van ECT onderzoekt is schaars (Coenders & Scheepers, 1998; Meuleman *et al.*, 2009). Onderzoek dat beide benaderingen combineert is echter nog schaarser: tot zover ik weet, is het enkel de studie van Coenders en Scheepers (1998) die beide benaderingen tegelijk test.

Deze dynamische formulering van ECT geeft de klassieke interpretatie van deze theorie voor fundamentele uitdagingen, aangezien beide interpretaties verschillen in de wijze waarop competitieve factoren invloed hebben op de vorming van anti-migrantenattitudes. Empirisch onderzoek naar de validiteit van beide interpretaties lijkt aangewezen. Hoewel de eerste aanzetten hiertoe al gegeven zijn en een belangrijke bijdrage leveren voor dit wetenschappelijke domein (zie Coenders & Scheepers, 1998 en Meuleman *et al.*, 2009), zijn we van mening dat de context waarin deze onderzoe-

ken zich afspeelden niet optimaal is om beide interpretaties te falsifiëren. Hoewel het onderzoek van Coenders en Scheepers (1998) als enige Europees onderzoek beide interpretaties combineert, beperkt het zich enkel tot Nederland, waardoor het niet in staat is om rekening te houden met cross-nationale verschillen. Het onderzoek van Meuleman en collega's (2009) breidt het aantal landen uit naar zeventien, maar focust zich enkel op de dynamische benadering van ECT. Bovendien wordt de bestudeerde periode eerder gekenmerkt door relatief stabiele economische voorwaarden (Eurostat, 2014a; Eurostat, 2014b). Hierdoor is er niet echt sprake van abrupte veranderingen in economisch-competitieve factoren, waardoor het eigenlijk moeilijk wordt om de dynamische formulering van ECT te testen.

De komst van de financieel-economische crisis bracht een einde aan deze stabiliteit en kan dan ook gezien worden als een unieke kans om de validiteit van beide benaderingen na te gaan. Deze crisis resulteerde immers in heel wat abrupte veranderingen (én cross-nationale variatie in deze veranderingen) in werkloosheids- en groeicijfers in Europa (Eurostat, 2014a; Eurostat, 2014b). Dit zou meteen ook het eerste Europese empirisch onderzoek zijn dat beide benaderingen integreert in een cross-nationaal en cross-tijddesign. Hierdoor zou men meer inzicht kunnen verwerven in de validiteit van deze theorie en in de processen die het ontstaan van anti-migrantenattitudes faciliteren. Vanuit deze literatuurstudie en probleemstelling werden volgende onderzoeksvragen naar voor geschoven:

- (1) Hoe evolueerden anti-migrantenattitudes in de periode 2002-2012 in Europa?
- (2) Welke factoren, afgeleid uit ECT, hebben een invloed op het ontstaan van anti-migrantenattitudes?
- (3) Op welke subpopulaties hebben macrocompetitieve variabelen een effect?

Methodologie

Data

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zal gebruikgemaakt worden van de eerste zes rondes van de European Social Survey (ESS). Dit is een herhaalde cross-sectionele dataset waarin waarden, attitudes en gedrag patronen bevestigd worden in een substantieel deel van de Europese landen (ESS, 2014a). De doelstelling van de ESS is om stabiliteit en verandering van sociale structuren en attitudes in Europa na te gaan (ESS, 2014a) en lijkt hierdoor perfect in de lijn van dit onderzoek te liggen.

Zoals gezegd, maken we gebruik van de eerste zes rondes. De eerste ronde dateert van 2002 en werd tweejaarlijks herhaald. Dit maakt het mogelijk om de evolutie van anti-migrantenattitudes te bestuderen voor de periode 2002-2012. Voor elke ronde werden de respondenten gekozen via toevalsteekproeven. ESS is erop gericht om voor elk land een representatieve steekproef te behouden van minimum 1500 respondenten of minimum 800 voor landen waarvan de ESS-populatie lager is dan twee miljoen. Om de kwaliteit van de dataset verder te bevorderen, werd er bovendien extra aandacht

geschonken aan onder andere de kwaliteit van de vertalingen, non-response analyse en de cross-nationale vergelijking van de vragensets (ESS, 2014b; ESS, 2014c).

In de analyses werden 20 Europese landen opgenomen. Deze landen werden geselecteerd op basis van de beschikbaarheid van zowel ESS-gegevens als betrouwbaar cijfermateriaal over de macrovariabelen. In tabel 1 worden deze landen weergegeven en werd de respectieve steekproef per ronde toegevoegd. Omdat deze studie handelt over anti-migrantenattitudes bij autochtonen, werden alle respondenten met een migratieachtergrond niet in de analyse opgenomen (personen die niet in land x geboren zijn of waarvan de vader niet in land x geboren is en personen die tot een etnische minderheid behoren in land x). Daarnaast werden respondenten die jonger dan 18 en ouder dan 65 zijn ook uitgesloten uit de dataset. Dit omdat we kunnen verwachten dat de competitie waarover de ECT handelt het best waarneembaar is bij mensen op een beroepsactieve leeftijd. Om de veralgemeenbaarheid van de steekproef en de uiteindelijke resultaten te verhogen, werden de cases op het individuele niveau gewogen. Hiervoor werd gebruikgemaakt van de 'design weight'.

Tabel 1. Steekproefgrootte weergegeven per land en per ESS ronde (N = 142117).

Land	ESS ronde 1	ESS ronde 2	ESS ronde 3	ESS ronde 4	ESS ronde 5	ESS ronde 6
België	1182	1145	1154	1096	1067	1070
Denemarken	1112	1080	1055	1101	1058	1072
Duitsland	1943	1867	1879	1734	1848	1777
Estland	/	926	589	701	916	1078
Finland	1473	1482	1352	1611	1307	1503
Frankrijk	912	1122	1249	1268	1033	1086
Griekenland	1396	1392	/	1431	1701	/
Hongarije	1147	998	960	1052	1119	1433
Ierland	1450	1558	1037	1058	1569	1649
Nederland	1678	1272	1263	1173	1187	1151
Noorwegen	1543	1271	1243	1089	1019	1047
Polen	1520	1318	1292	1223	1317	1429
Portugal	970	1232	1313	1344	1222	1340
Slovakije	/	1016	1198	1229	1242	1337
Slovenië	996	849	884	801	864	793
Spanje	1100	1141	1271	1690	1298	1255
Tsjechië	842	2010	/	1510	1782	1343
Verenigd Koninkrijk	1253	1171	1433	1431	1405	1228
Zweden	1283	1272	1230	1112	878	1047
Zwitserland	1167	1180	951	900	746	725
Totaal([missing restrictie; bedreiging])	22967 (600; 539)	25302 (541; 607)	21353 (330; 388)	24554 (464; 426)	24578 (472; 436)	23363 (504; 403)

Bron: ESS, ronde 1-6, eigen berekeningen.

Variabelen

Afhankelijke variabelen

Eerder onderzoek gaf te kennen dat de wisselende invulling van de term anti-migrantenattitudes een mogelijke oorzaak is voor de gemixte evidentie van deze theorie (Meuleman *et al.*, 2009). Het gebruik van de ESS laat ons echter toe om twee schalen tegelijk te testen. In dit onderzoek maken we dan ook gebruik van twee schalen die opgenomen zijn in de kernmodule van ESS. Door beide schalen te integreren, kunnen we nagaan of de factoren uit ECT een andere invloed hebben op verschillende aspecten van anti-migrantenattitudes.

De eerste schaal gaat na in welke mate mensen iets hebben tegen de instroom van migranten in hun land en bestaat uit de volgende items: *“In welke mate vind je dat (land) mensen van hetzelfde ras of dezelfde etnische groep zou mogen toelaten om in (land) te wonen?”*, *“Wat met mensen van een ander ras of een andere etnische groep dan de meeste mensen van (land)?”* en *“Wat met mensen uit armere niet-Europese landen?”*. Respondenten konden antwoorden aan de hand van antwoordcategorieën die varieerden van *“veel toelaten”* (1) tot *“niemand toelaten”* (4). De score op deze schaal werd berekend aan de hand van het gemiddelde van de scores op de drie items en werd pas berekend als er minstens twee items niet als missing aangeduid stonden. Een hogere score op deze schaal komt overeen met een hogere aanleg voor anti-migrantenattitudes. De interne consistentie voor deze schaal werd berekend aan de hand van Cronbachs alfacoefficiënt. Deze blijkt een waarde te hebben van 0,896, waardoor we kunnen stellen dat deze schaal betrouwbaar is. In het vervolg van deze paper zal deze schaal als ‘restrictie’ benoemd worden.

Een tweede schaal, die we in het vervolg van de paper als ‘bedreiging’ zullen benoemen, gaat na in welke mate mensen migranten als een bedreiging voor de samenleving ervaren. Deze schaal bestaat uit de volgende items: *“Algemeen gezien, vind je het slecht of goed voor de economie van (land) dat mensen uit andere landen hier komen wonen?”*, *“Vind je dat het culturele leven van (land) leven ondermijnd of verrijkt wordt door mensen die hier wonen, maar niet uit (land) afkomstig zijn?”* en *“Is (land) een betere of slechtere plaats om te wonen door de komst van mensen die niet uit (land) afkomstig zijn?”*. De respondenten konden antwoorden aan de hand van een elfpuntenschaal waarbij een hogere score minder anti-migrantenattitudes reflecteert. Deze antwoordcategorieën werden uiteindelijk omgekeerd gecodeerd om eenzelfde interpretatie als de vorige schaal mogelijk te maken. De uiteindelijke score op deze schaal moet gezien worden als het gemiddelde van de scores op de drie items en werd ook pas berekend als er op minstens twee items geen missings werden geobserveerd. Ook hier stemt een hogere score overeen met het meer aanhangen van anti-migrantenattitudes. Bovendien blijkt deze schaal te beschikken over interne consistentie, aangezien Cronbachs alfa voor deze items 0,844 bedraagt.

Hoewel de Cronbachs alfa's voor deze twee schalen aangeven dat ze betrouwbaar zijn, moeten we rekening houden met een mogelijk toekomstig probleem. Aangezien

we een cross-nationaal en cross-tijdsgesign hanteren, kan het voorvallen dat de schalen in verschillende contexten en op verschillende tijdstippen op een andere manier geïnterpreteerd worden (Cheung & Rensvold, 2002; Davidov, 2008; Mullen, 1995; Steenkamp & Baumgartner, 1998). Om de cross-nationale en cross-tijd vergelijkbaarheid te garanderen, gaan onderzoekers de meetequivalentie van de variabelen in kwestie na (Davidov, 2008; Mullen, 1995). De meetequivalentie voor 'restrictie' werd eerder al door Meuleman en collega's (2009) onderzocht en werd bevestigd voor de eerste drie rondes van ESS. Hoewel dit onderzoek drie extra rondes en bijkomende landen integreert, kan dit toch gezien worden als een indicatie dat deze schaal bruikbaar is binnen cross-nationaal en cross-tijdonderzoek. De meetequivalentie van 'bedreiging' werd nog niet getest, waardoor we niet met zekerheid kunnen stellen dat deze cross-nationaal vergelijkbaar is.

Onafhankelijke variabelen

Om na te gaan of anti-migrantenattitudes gezien moeten worden als een uiting van economisch eigenbelang, wordt door onderzoekers vaak de individuele socio-economische status als onafhankelijke variabele opgenomen (Burns & Gimpel, 2000; Mayda, 2006; Scheepers *et al.*, 2002; Semyonov *et al.*, 2006). Om de socio-economische status van een persoon te vatten, wordt in sociologisch onderzoek vaak gebruikgemaakt van het opleidingsniveau en van de beroepsstatus van een persoon (Almeida-Filho *et al.*, 2004; Belek, 2000; Everson *et al.*, 2002; Gilman *et al.*, 2002). Ook in dit onderzoek worden deze twee factoren opgenomen. *Opleidingsniveau* wordt gemeten aan de hand van het aantal afgewerkte jaren dat men studeerde. De *arbeidsmarktsituatie* werd geoperationaliseerd aan de hand van de vraag welke hoofdbezigheid de respondent had gedurende de voorbije zeven dagen. De respondenten werden opgedeeld in volgende categorieën: betaald werk (referentiecategorie), student, werkloos en zoekend, werkloos en niet-zoekend, ziek/gehandicapt of huisarbeid.

Om competitie op landenniveau te meten, wordt stevast gebruikgemaakt van werkloosheidsniveau, bbp per capita en grootte van de migrantengroep (Burns & Gimpel, 2000; Citrin *et al.*, 1997; Coenders & Scheepers, 1998; Hainmueller & Hopkins, 2014; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995; Schneider, 2008; Sides & Citrin, 2007). Ook in dit onderzoek maken we gebruik van deze drie indicatoren. *Werkloosheidsgraad* wordt uitgedrukt aan de hand van het relatief aantal werklozen ten opzichte van de totale beroepsbevolking. Voor *bbp per capita* maken we niet louter gebruik van de normale uitdrukking van dit cijfer, maar wel met het cijfer dat rekening houdt met de prijsverschillen tussen de verschillende landen. Hierdoor zouden de werkelijke verschillen tussen landen beter gevat kunnen worden (Eurostat, 2014b). Om de grootte van de migrantengroep na te gaan, wordt gebruik gemaakt van het aantal personen dat de nationaliteit van dat bepaalde land niet bezit. Dit aantal werd in de analyses relatief ten opzichte van de totale populatie in het land uitgedrukt (*i.e.* per 1000 inwoners). Deze

cijfers zijn allicht een onderschatting van het reële aantal personen met een migratieachtergrond (aangezien er geen rekening wordt gehouden met genaturaliseerden), maar werd gekozen op basis van de beschikbaarheid en volledigheid voor alle landen en tijdstippen. De data voor deze macrovariabelen werden gehaald van de Eurostat-website (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>).

Controlevariabelen

Eerder onderzoek toonde aan dat ouderen en mannen negatiever staan ten opzichte van migranten (Coenders & Scheepers, 1998; Meuleman *et al.*, 2009; Scheepers *et al.*, 2002; Semyonov *et al.*, 2006; Sides & Citrin, 2007). Hierom werd besloten om deze variabelen op te nemen als controlevariabelen. *Leeftijd* wordt weergegeven als het aantal levensjaren van een respondent en is een door ESS berekende variabele op basis van het geboortjaar van de respondent. *Geslacht* is een dichotome variabele en werd als een dummy variabele gecodeerd (0 = man, 1 = vrouw).

Statistische procedure

Om na te gaan hoe anti-migrantenattitudes evolueerden gedurende de vooropgestelde periode, maken we niet zomaar gebruik van landgemiddeldes op de verschillende schalen. We wendden daarentegen een techniek aan die ook door Meuleman en collega's (2009) werd toegepast voor de eerste drie rondes van de ESS. In hun onderzoek argumenteren ze dat het gebruik van een cross-nationaal en cross-tijddesign ervoor kan zorgen dat de vergelijking van landgemiddelden over de verschillende ESS-rondes heen kan resulteren in vertekende resultaten (Meuleman *et al.*, 2009). Deze vertekening kan het resultaat zijn van mogelijke compositie-effecten in de verschillende steekproeven (Meuleman *et al.*, 2009). Om hierop te anticiperen worden de gemiddelden berekend aan de hand van een regressievergelijking, die voor elk land en elke ronde apart berekend werd, waarbij geslacht, leeftijd en opleidingsniveau als onafhankelijke variabelen geregresseerd werden ten opzichte van de twee attitudeschalen. Aangezien deze onafhankelijke variabelen gecentreerd werden, kunnen de intercepten van deze regressievergelijkingen gezien worden als de score van een gemiddelde respondent (Meuleman *et al.*, 2009). Deze coëfficiënten zullen gebruikt worden om de evolutie van anti-migrantenattitudes te beschrijven. De regressievergelijkingen werden berekend met het statistisch programma SPSS.

Aangezien we in dit onderzoek ook landkenmerken opnemen in de analyses, lijkt het aangewezen om multileveltechnieken toe te passen om de verdere onderzoeksvragen te beantwoorden. Door het gebruik van deze technieken is het mogelijk om de variatie in de afhankelijke variabele op te splitsen en toe te wijzen aan de respectieve niveaus van het statistisch model (Hox, 2002). Hierdoor zijn we in staat om variabelen op verschillende niveaus op te nemen en zo na te gaan welke invloed deze uitoefenen op de afhankelijke variabele (Hox, 2000). Een vaak gebruikte manier om een reeks van

comparatieve cross-sectionele datasets te modelleren is het gebruik van een drielevelmodel (Fairbrother, 2014). Hierbij bevinden individuen zich op het eerste level en zijn genest in 'land-periodes' (i.e. ESS ronde per land), wat we als het tweede level kunnen beschouwen. Deze 'land-periodes' zijn op hun beurt dan weer genest in landen (Fairbrother, 2014). Het voordeel van deze methode is dat er meer eenheden op het tweede level gecreëerd worden (in plaats van dat elke ronde in zijn geheel als eenheid op dit niveau gemodelleerd wordt), wat de statistische *power* van de analyse bevordert (Fairbrother, 2014).

Zoals eerder vermeld, wordt er in dit onderzoek een onderscheid gemaakt tussen het absolute niveau van de macrovariabelen en de verandering doorheen de tijd van deze factoren. Om dit onderscheid correct te modelleren, maken we gebruik van een recente techniek die speciaal ontwikkeld werd om deze effecten voor een reeks van comparatieve cross-sectionele datasets te schatten (Fairbrother, 2014). Om het effect van het absolute niveau van een variabele na te gaan, wordt het gemiddelde van deze variabele over alle ronden en per land berekend en wordt het als een factor op het derde level ingebracht (Fairbrother, 2014). Dit landengemiddelde maakt het mogelijk om na te gaan of het absolute niveau van (in dit geval, werkloosheidsgraad, bbp per capita en grootte van de migrantengroep van een bepaald land) effect heeft op de vorming van anti-migrantenattitudes. In het vervolg van deze paper zullen deze factoren als *contextuele variabelen* benoemd worden. Het effect van de verandering van een variabele doorheen de tijd wordt gesitueerd op level twee en wordt berekend door het landengemiddelde van een bepaald land af te trekken van de waarde van de variabele van een bepaald land in een bepaalde ronde (Fairbrother, 2014). Het uiteindelijke resultaat geeft voor elk land per variabele een reeks van afwijkingen ten opzichte van het landengemiddelde, waardoor het mogelijk is om de notie van sociale verandering empirisch te testen. Deze variabelen zullen in de rest van dit onderzoek als *veranderingsvariabelen* geduid worden. Een belangrijke assumptie waaraan voldaan moet zijn om deze techniek toe te passen, is dat veranderingen over tijd zich moet afspelen in een land (Fairbrother, 2014). Aangezien eerder al vermeld werd dat er cross-nationale verschillen zijn in de wijze waarop de macrovariabelen evolueren, kunnen we stellen dat aan deze assumptie voldaan is.

Resultaten

Univariate analyse

Tabel 2 geeft de beschrijvende kenmerken van de respondenten weer. Hieruit kunnen we afleiden dat de gemiddelde leeftijd 42 jaar is. De meerderheid van de personen uit de dataset zijn vrouwen (52,2%). Als we kijken naar het opleidingsniveau zien we dat men gemiddeld net geen dertien jaar gestudeerd heeft. Op het vlak van arbeidssituatie zien we dat de meerderheid van de respondenten betaald werk uitvoert (64,5%).

Tabel 2. Beschrijving kenmerken steekproef.

Kenmerk	Totale steekproef (N = 142117)
Leeftijd (gemiddelde, SE)	42,21 (13,485)
Gender (N, %)	
Man	69084 (47,8)
Vrouw	75547 (52,2)
Opleidingsniveau (gemiddelde, SE)	12,89 (3,794)
Arbeidsmarktsituatie (N, %)	
Betaald werk	91746 (64,5)
Student	11526 (8,1)
Werkloos en zoekend	6487 (4,6)
Werkloos en niet- zoekend	2602 (1,8)
Ziek of gehandicapt	3773 (2,7)
Pensioen	12026 (8,5)
Huiswerk	14058 (9,9)

Bron: ESS, ronde 1-6, eigen berekeningen.

Evolutie anti-migrantenattitudes

Om na te gaan hoe anti-migrantenattitudes evolueerden tussen 2002 en 2012 maken we gebruik van de evolutie van de landgemiddelden op de schalen ‘restrictie’ (score van 1 tot 4) en ‘bedreiging’ (score van 0 tot 10). Aangezien deze coëfficiënten groter zijn dan het dubbele van hun standaardfout, zijn alle weergegeven gemiddelden statistisch significant (minstens op het 95%- betrouwbaarheidsniveau).

Als er sinds de komst van de financieel-economische crisis op het Europese continent een stijging zou zijn van anti-migrantenattitudes, zou deze stijging waarneembaar moeten zijn vanaf 2010 (vijfde ESS-ronde). Als we dit nagaan voor de schaal ‘restrictie’, kunnen we aan de hand van tabel 3 vaststellen dat er slechts vier landen zijn waarvoor deze hypothese opgaat. Deze landen zijn Finland, het Verenigd Koninkrijk, België en Portugal. Deze vier landen kennen vanaf 2010 (ronde 5) een stijging, om daarna enerzijds terug te dalen of anderzijds stabiel te blijven. In de overige landen blijven deze attitudes min of meer stabiel of kennen ze zelfs dalingen vanaf 2010 (ronde 5). Zo zien we bijvoorbeeld in Spanje, één van de zwaarst getroffen landen door de crisis in Europa, een daling van deze attitudes vanaf 2010 (het Spaanse gemiddelde daalde van 2,64 in de ronde 5 naar 2,197 in ronde 6).

Als we de hele onderzoeksperiode in rekening brengen, kunnen we in drie landen (Tsjechië, Ierland en Slowakije) een stijgende trend waarnemen in de prevalentie van anti-migrantenattitudes. Deze trend is het meest uitgesproken voor Slowakije dat in 2004 (tweede ESS-ronde) een gemiddelde score had van 2,24; op acht jaar tijd steeg dit aantal tot 2,6. Daarnaast observeren we in twee landen een neerwaartse trend. Zo

zien we dat Estland in 2004 (tweede ESS-ronde) een gemiddelde score van 2,75 heeft en dat dit gemiddelde in 2012 (zesde ESS-ronde) daalde tot 2,44. Ook in Duitsland merken we een neerwaartse trend. In 2004 (tweede ronde) bereikt het gemiddelde voor Duitsland een piek met een waarde van 2,46; in 2012 is dit gemiddelde gedaald tot 1,98 (zesde ronde). Op zich lijken deze veranderingen niet zo groot, maar gezien de schaalgrootte gaat toch over neerwaartse trends tussen 7% en 10%.

Uit tabel 3 kunnen we bovendien afleiden dat er grote verschillen bestaan tussen landen in de mate waarin anti-migrantenattitudes aanwezig zijn. Zo zien we dat landen als Zweden, Polen en Noorwegen (respectievelijk gemiddelde over alle rondes heen: 1,81; 2,12 en 2,2) het laagste niveau van anti-migrantenattitudes hebben van de onderzochte landen. Daartegenover kunnen we in Griekenland (2,95), Hongarije (2,81) en Portugal (2,77) het hoogste niveau van deze attitudes waarnemen.

Net zoals bij de vorige schaal kunnen we ook voor 'bedreiging' stellen dat er niet zoveel landen een sterke stijging in anti-migrantenattitudes vertonen vanaf 2010 (vijfde ESS-ronde). Deze stijgingen vinden we terug bij Griekenland, Portugal, Ierland, België, Frankrijk en Finland. Uit tabel 4 kunnen we afleiden dat er ook landen zijn die in diezelfde periode stabiel gebleven zijn (bv. Het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland) en zelfs landen die een daling vertonen. De meest opvallende daling is deze van Hongarije: waar dit land in 2008 (ronde 4) nog een gemiddelde score had van 5,95, daalt dit vanaf 2010 (ronde 5) om te eindigen op een score van 5,23 in 2012 (ronde 6).

Daarnaast observeren we een aantal landen die over de hele onderzoeksperiode een stijgende trend vertonen. Zo zien we dat Tsjechië in 2002 (eerste ronde) een gemiddelde had van 5,28 dat in 2010 (vijfde ronde) al gestegen was tot 6,1. Ook voor Hongarije merken we een stijging op. Deze stijging is enkel van toepassing voor de eerste vier rondes, maar kan wel markant genoemd worden. In 2002 (ronde 1) noteren we voor Hongarije een score van 4,54 en die loopt in 2008 (vierde ronde) al op tot 5,95. Vanaf 2010 (ronde 5) zien we dat deze trend zich niet verderzet maar omkeert. In een aantal landen zien we een neerwaartse ontwikkeling. De meest opvallende daling observeren we voor Polen. In 2002 (ronde 1) had dit land nog een gemiddelde van 6,67, maar deze score daalde opvallend naar 3,77 in 2006 (ronde 3) en bleef tijdens de verdere rondes vrij stabiel. Naast Polen vertonen Noorwegen, Nederland, Duitsland (pas vanaf ronde 3), Denemarken en Estland een noemenswaardige neerwaartse trend.

Aan de hand van tabel 4 zien we dat er interlandelijke verschillen zijn in het niveau van de aanwezige anti-migrantenattitudes. Zo kunnen Griekenland en Tsjechië, met een respectievelijk gemiddelde van 6,73 en 5,72 over alle rondes heen, beschouwd worden als landen die een relatief hoog niveau van deze attitudes hebben. Aan het andere uiteinde situeren zich Zweden en Finland. Met respectieve gemiddelden van 3,8 en 4,05 observeren we in deze landen het laagste niveau van anti-migrantenattitudes.

Tabel 3. Gemiddelde scores 'restrictie' weergegeven per land en per ronde.

Land	ESS 1		ESS 2		ESS 3		ESS 4		ESS 5		ESS 6		ESS 1-6	
	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.
Griekenland	2,980	0,026	2,891	0,027	/	/	2,960	0,027	2,966	0,027	/	/	2,949	
Hongarije	2,812	0,026	2,702	0,037	2,890	0,034	2,838	0,030	2,783	0,031	2,849	0,030	2,812	
Portugal	2,748	0,037	2,788	0,032	2,833	0,036	2,711	0,034	2,706	0,034	2,842	0,036	2,771	
Tsjechië	2,479	0,033	2,600	0,026			2,758	0,026	2,820	0,025	2,810	0,029	2,693	
Estland	/	/	2,745	0,037	2,605	0,042	2,648	0,039	2,535	0,034	2,447	0,031	2,596	
Finland	2,567	0,024	2,572	0,024	2,528	0,024	2,498	0,022	2,654	0,024	2,431	0,022	2,541	
Verenigd Koninkrijk	2,457	0,030	2,431	0,030	2,531	0,027	2,432	0,028	2,595	0,030	2,569	0,032	2,502	
Slovenië	2,443	0,030	2,428	0,038	2,450	0,035	2,391	0,036	2,333	0,033	2,360	0,039	2,400	
Nederland	2,425	0,023	2,463	0,030	2,448	0,029	2,340	0,028	2,393	0,029	2,304	0,031	2,395	
Spanje	2,320	0,037	2,298	0,034	2,456	0,035	2,641	0,029	2,417	0,034	2,197	0,035	2,388	
Slowakije	/	/	2,240	0,036	2,249	0,034	2,390	0,037	2,417	0,035	2,594	0,033	2,378	
Frankrijk	2,396	0,032	2,362	0,032	2,392	0,027	2,358	0,027	2,393	0,030	2,329	0,031	2,371	
België	2,353	0,029	2,423	0,032	2,309	0,030	2,216	0,031	2,368	0,033	2,363	0,030	2,338	
Ierland	2,209	0,026	2,171	0,029	2,124	0,032	2,285	0,034	2,520	0,031	2,443	0,029	2,292	
Denemarken	2,366	0,027	2,382	0,028	2,292	0,026	2,276	0,027	2,176	0,028	2,259	0,028	2,291	
Duitsland	2,334	0,022	2,455	0,024	2,404	0,025	2,131	0,024	2,176	0,023	1,984	0,022	2,247	
Zwitserland	2,143	0,023	2,205	0,026	2,300	0,029	2,236	0,031	2,217	0,034	2,260	0,031	2,226	
Noorwegen	2,274	0,021	2,278	0,024	2,205	0,025	2,159	0,026	2,210	0,028	2,106	0,028	2,205	
Polen	2,366	0,024	2,218	0,029	2,005	0,029	2,017	0,030	2,016	0,027	2,077	0,028	2,116	
Zweden	1,881	0,024	1,848	0,026	1,807	0,026	1,784	0,026	1,700	0,027	1,822	0,027	1,807	

Bron: ESS, ronde 1-6, N = 142117, eigen berekeningen, gewogen data.

Tabel 4. Gemiddelde scores 'bedreiging' weergegeven per land en per ronde.

Country	ESS 1		ESS 2		ESS 3		ESS 4		ESS 5		ESS 6		ESS 1-6	
	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	S.E.	Gem.	Gem.
Griekenland	6,674	0,083	6,361	0,083	/	/	6,725	0,082	7,172	0,072	/	/	6,733	
Tsjechië	5,275	0,086	5,577	0,066	/	/	5,798	0,069	6,101	0,063	5,869	0,076	5,724	
Hongarije	4,537	0,075	5,146	0,09	5,737	0,104	5,946	0,091	5,551	0,083	5,227	0,076	5,357	
Estland	/	/	5,68	0,094	5,397	0,108	5,444	0,102	5,398	0,09	4,82	0,084	5,347	
Slowakije	/	/	5,244	0,084	5,021	0,074	5,31	0,081	5,147	0,075	5,841	0,084	5,312	
Slovenië	5,032	0,100	5,28	0,095	5,339	0,096	5,43	0,096	5,556	0,095	5,108	0,103	5,290	
Verenigd Koninkrijk	5,303	0,077	5,234	0,086	5,36	0,08	5,189	0,083	5,42	0,081	5,173	0,088	5,279	
Portugal	4,537	0,075	5,581	0,075	5,238	0,077	4,894	0,071	5,25	0,067	5,618	0,082	5,186	
Frankrijk	5,032	0,100	4,985	0,084	5,063	0,081	4,859	0,076	5,11	0,085	5,26	0,09	5,051	
België	5,016	0,064	5,124	0,078	4,84	0,074	4,747	0,072	5,051	0,074	5,051	0,075	4,971	
Nederlands	5,032	0,100	4,954	0,07	4,692	0,06	4,485	0,061	4,502	0,06	4,334	0,063	4,666	
Duitsland	4,609	0,057	4,982	0,063	5,044	0,062	4,379	0,063	4,599	0,064	4,119	0,06	4,622	
Noorwegen	5,303	0,077	4,749	0,066	4,463	0,066	4,315	0,071	4,398	0,075	4,104	0,073	4,555	
Spanje	4,537	0,075	4,298	0,077	4,406	0,079	4,778	0,068	4,537	0,071	4,242	0,082	4,466	
Ierland	4,076	0,057	4,185	0,082	3,856	0,093	4,544	0,091	5,108	0,078	4,835	0,078	4,434	
Polen	6,674	0,083	4,464	0,076	3,771	0,072	3,898	0,073	3,931	0,069	3,79	0,074	4,421	
Denemarken	4,674	0,080	4,586	0,086	4,135	0,082	4,159	0,08	4,102	0,077	4,294	0,084	4,325	
Zwitserland	4,165	0,064	4,441	0,073	4,339	0,082	4,12	0,08	4,089	0,083	4,089	0,084	4,207	
Finland	4,076	0,057	4,133	0,06	4,012	0,061	3,878	0,053	4,31	0,062	3,887	0,057	4,049	
Zweden	4,076	0,057	3,943	0,073	3,794	0,072	3,794	0,073	3,479	0,084	3,723	0,081	3,801	

Bron: ESS, ronde 1-6, N = 142117, eigen berekeningen, gewogen data.

Tabel 5. Multilevel analyse 'restrictie'.

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	b	S.E.	p	b	S.E.	p	b	S.E.	p	b	S.E.	p
Cons	2,956	0,061	***	3,635	0,279	***	3,545	0,278	***	3,658	0,282	***
Individuele variabelen												
Leeftijd	0,001	0,001	n.s.	0,001	0,001	n.s.	0,001	0,001	n.s.	0,001	0,001	n.s.
Gender (0 = man)	-0,007	0,015	n.s.	-0,012	0,014	n.s.	-0,012	0,014	n.s.	-0,013	0,014	n.s.
Jaren opleiding	-0,045	0,002	***	-0,045	0,002	***	-0,038	0,005	***	-0,045	0,002	***
Arbeidsmarktsituatie (0 = betaald werk)												
Student	-0,189	0,013	***	-0,194	0,014	***	-0,194	0,014	***	-0,311	0,036	***
Werkloos en zoekend	0,092	0,016	***	0,097	0,017	***	0,098	0,017	***	0,039	0,063	n.s.
Werkloos en niet zoekend	0,088	0,032	*	0,095	0,033	**	0,095	0,032	**	-0,082	0,082	n.s.
Ziek of gehandicapt	0,096	0,019	***	0,100	0,019	***	0,1	0,019	***	0,019	0,058	n.s.
Pensioen	0,063	0,013	***	0,067	0,014	***	0,068	0,014	***	0,077	0,055	n.s.
Huiswerk	0,040	0,013	***	0,041	0,014	**	0,041	0,013	**	-0,025	0,032	n.s.
Contextuele en veranderingsvariabelen												
Werkloosheid gem.				-0,019	0,018	n.s.	-0,019	0,018	n.s.	-0,019	0,018	n.s.
Werkloosheid ver.				0,002	0,008	n.s.	0,002	0,008	n.s.	0,002	0,008	n.s.
bbp/capita gem.				-0,005	0,002	*	-0,004	0,002	X	-0,005	0,002	*
bbp/capita ver.				-0,003	0,003	n.s.	-0,003	0,003	n.s.	-0,002	0,003	n.s.
Grootte migrantengroep gem.				0,001	0,001	n.s.	0,001	0,001	n.s.	0,001	0,001	n.s.
Grootte migrantengroep ver.				0,003	0,001	**	0,003	0,001	**	0,003	0,001	**
Cross-level/interactie												
Opleidingsniveau x bbp/capita gem.							0,001	0,001	n.s.			
Student x bbp/capita gem.										0,001	0,000	***
Werkloos/zoekend x bbp/capita gem.										0,001	0,001	n.s.
Werkloos en niet-zoekend x bbp/capita gem.										0,002	0,001	X
Ziek of gehandicapt x bbp/capita gem.										0,001	0,001	n.s.
Pensioen x bbp/capita gem.										0,001	0,001	n.s.
Huiswerk x bbp/capita gem.										0,001	0,001	n.s.
Variantie op landenniveau	0,060	0,021	**	0,048	0,020	*	0,048	0,02	*	0,048	0,02	*
Variantie op periodenniveau	0,009	0,002	***	0,008	0,002	***	0,008	0,002	***	0,008	0,002	***
Variantie op individueel niveau	0,509	0,022	***	0,508	0,022	***	0,508	0,022	***	0,508	0,022	***
-2LL	301780,659			279679,437			279669,016			279641,075		

Bron: ESS, ronde 1-6, N = 142117, eigen berekeningen, gewogen data.
x p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001 [tweezijdig].

Multilevelanalyse

De bovenstaande resultaten stellen ons, gezien de beschrijvende aard ervan, niet in staat om conclusies te trekken over de validiteit van ECT. Daarom werd er aan de hand van een multilevelanalyse nagegaan welke effecten uit ECT een invloed hebben op de vorming van anti-migrantenattitudes. We voerden voor beide schalen aparte analyses uit, waarbij er initieel twee modellen werden opgesteld. Een eerste model gaat de effecten op individueel niveau na, waarna er in het tweede model contextuele en veranderingsvariabelen worden toegevoegd. In de bijkomstige modellen werd ook de invloed van cross-level interacties nagegaan.

In tabel 5 worden de verschillende modellen voor 'restrictie' weergegeven. Uit het eerste model wordt duidelijk dat hoe hoger men opgeleid is, des te minder negatief men zal staan ten opzichte van de komst van migranten ($-0,045$; $p < 0,001$). Daarnaast zien we dat werklozen ($0,092$; $p < 0,001$; $0,088$; $p < 0,05$), zieken of gehandicapten ($0,096$; $p < 0,001$), gepensioneerden ($0,063$; $p < 0,001$) en personen die huisarbeid verrichten ($0,040$; $p < 0,001$) meer anti-migrantenattitudes vertonen in vergelijking met werkenden. Deze effecten zijn, gezien hun coëfficiënten, het grootst voor beide groepen werklozen en zieken of gehandicapten. Daarentegen zien we dat studenten ($-0,189$; $p < 0,001$) toleranter zijn dan werkenden als het gaat over de komst van migranten in hun land.

In het tweede model werden de contextuele en veranderingsvariabelen toegevoegd, wat tot een significante daling van de $-2LL$ zorgde. Bovendien zien we dat na de toevoeging van deze variabelen de variantie op alle niveaus daalt en significant blijft. Hieruit kunnen we concluderen dat deze set van variabelen voor een (significante) verbetering van het verklaringsmodel zorgen. Als we kijken naar de factoren op het individuele niveau, zien we dat dezelfde variabelen als in het eerste model een significant effect hebben. Ook de sterkte en de richting van deze coëfficiënten blijven nagenoeg dezelfde. Ondanks de verbetering van het model zien we dat enkel het gemiddelde bbp pre capita ($-0,005$; $p < 0,05$) en verandering in de grootte van de migrantengroep ($0,003$; $p < 0,01$) een significante invloed hebben op de negatieve perceptie ten opzichte van migranten. Inhoudelijk kunnen we stellen dat er in landen met een gemiddeld hoger bbp per capita in mindere mate sprake is van anti-migrantenattitudes. Voor de grootte van de migrantengroep is het niet het absolute niveau maar de verandering van dit aantal die een effect heeft op de percepties van mensen. Het positieve effect wijst er namelijk op dat een toename van het aantal migranten in een land samenhangt met een stijging van anti-migrantenattitudes.

Om na te gaan of er tussen verschillende subpopulaties een verschil is in de wijze waarop deze contextuele en veranderingsfactoren inwerken, worden er in het derde en vierde model interactietermen toegevoegd. In model drie zien we een interactie tussen opleidingsniveau en gemiddeld bbp per capita. Hoewel de toevoeging van deze variabele leidt tot een significante verbetering van het model, zien we dat de interactieterm niet significant is ($0,001$; $p > 0,1$), waardoor we kunnen stellen dat het effect van het gemiddelde bbp per capita ($-0,004$; $p < 0,1$) niet significant verschilt tussen de

Tabel 6. Multilevel analyse 'bedreiging'.

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	b	S.E.	p	b	S.E.	p	b	S.E.	p	b	S.E.	p
Cons	6,866	0,188	***	8,196	0,691	***	8,193	0,689	***	8,305	0,692	***
Individuele variabelen												
Leeftijd	-0,006	0,002	**	-0,006	0,002	**	-0,006	0,002	**	-0,006	0,002	**
Gender (0 = man)	0,054	0,039	n.s.	0,048	0,041	n.s.	0,048	0,041	n.s.	0,046	0,04	n.s.
Jaren opleiding	-0,137	0,010	***	-0,138	0,009	***	-0,138	0,010	***	-0,138	0,009	***
Arbeidsmarktsituatie (0 = betaald werk)												
Student	-0,432	0,038	***	-0,442	0,040	***	-0,443	0,040	***	-0,495	0,156	***
Werkloos en zoekend	0,327	0,036	***	0,339	0,036	***	0,337	0,036	***	0,164	0,105	n.s.
Werkloos en niet-zoekend	0,309	0,069	***	0,343	0,065	***	0,342	0,065	***	0,108	0,188	n.s.
Ziek of gehandicapt	0,404	0,053	***	0,424	0,053	***	0,423	0,053	***	0,134	0,138	n.s.
Pensioen	0,187	0,035	***	0,203	0,034	***	0,203	0,034	***	0,174	0,113	n.s.
Huiswerk	0,116	0,043	*	0,126	0,045	*	0,127	0,045	**	-0,389	0,163	*
Contextuele en veranderingsvariabelen												
Werkloosheid gem.				-0,024	0,055	n.s.	-0,024	0,055	n.s.	-0,025	0,055	n.s.
Werkloosheid ver.				0,010	0,011	n.s.	0,010	0,011	n.s.	0,010	0,011	n.s.
bbp/capita gem.				-0,011	0,004	*	-0,011	0,004	*	-0,012	0,004	**
bbp/capita ver.				-0,009	0,006	n.s.	-0,009	0,006	n.s.	-0,009	0,006	n.s.
Grootte migrantengroep gem.				0,001	0,003	n.s.	0,001	0,003	n.s.	0,001	0,003	n.s.
Grootte migrantengroep ver.				0,004	0,002	x	0,008	0,003	*	0,004	0,002	x
Cross-level interactie												
Opleidingsniveau x Grootte migrantengroep ver.							-0,001	0,001	n.s.			
Student x bbp/capita gem.										0,004	0,001	***
Werkloos en zoekend x bbp/capita gem.										0,002	0,001	x
Werkloos en niet zoekend x bbp/capita gem.										0,002	0,002	n.s.
Ziek of gehandicapt x bbp/capita gem.										0,003	0,001	**
Pensioen x bbp/capita gem.										0	0,001	n.s.
Huiswerk x bbp/capita gem.										0,005	0,001	***
Variantie op landenniveau	0,421	0,137	**	0,397	0,169	*	0,397	0,169	*	0,397	0,169	*
Variantie op periode	0,055	0,011	***	0,045	0,007	***	0,045	0,007	***	0,045	0,007	***
Variantie op individueel niveau	3,438	0,141	***	3,408	0,145	***	3,408	0,145	***	3,406	0,144	***
-2LL	561724,773			520583,278			520575,059			52484,193		

Bron: ESS, ronde 1-6, N = 142117, eigen berekeningen, gewogen data.
x p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001 (tweezijdig).

verschillende opleidingsniveaus. In een vierde model werd ook een reeks van interactietermen tussen het gemiddelde bbp per capita en de variabele arbeidsmarktsituatie toegevoegd. Als we de coëfficiënten van deze cross-levelinteracties bekijken, zien we dat deze significant zijn voor de categorieën student (0,001; $p < 0,001$) en niet-zoekende werklozen (0,002; $p < 0,1$). Alle coëfficiënten zijn positief, waardoor we kunnen stellen dat, voor werkenden, het gemiddelde bbp per capita van een land een minder sterke invloed heeft op het hebben van anti-migrantenattitudes bij deze categorieën. In bijkomende analyses werden ook interacties getest met de overige contextuele en veranderingsvariabelen. Hieruit bleek echter dat het niet relevant was om deze op te nemen in de uiteindelijke analyse.

Naast een multilevelanalyse voor 'restrictie' werd er voor de schaal 'bedreiging' nagegaan welke factoren uit ECT een effect hebben. Deze resultaten worden in tabel 6 weergegeven. In deze tabel zien we dat, met uitzondering van gender, elke variabele een significant effect heeft op de vorming van anti-migrantenattitudes. Zo blijkt dat hoe ouder men is, des te minder men de neiging heeft om migranten als een bedreiging te aanvaarden (-0,006; $p < 0,01$). Hetzelfde geldt voor hoger opgeleiden: we zien namelijk dat er minder sprake is van anti-migranten attitudes bij mensen die hoger opgeleid zijn (-0,137; $p < 0,001$). Ook voor de variabele arbeidsmarktsituatie zien we duidelijke verschillen ten opzichte van werkenden. Zo zien we dat werklozen die werk zoeken (0,327; $p < 0,001$) en degenen die geen werk zoeken (0,309; $p < 0,001$), zieken of gehandicapten (0,404; $p < 0,001$), gepensioneerden (0,187; $p < 0,001$) en personen die huisarbeid verrichten (0,116; $p < 0,05$) migranten meer als een bedreiging ervaren dan werkenden. Voor studenten merken we op dat zij, in tegenstelling tot de overige categorieën, migranten minder als een bedreiging ervaren dan werkenden (-0,432; $p < 0,001$).

In het tweede model zien we dat dezelfde variabelen op individueel niveau een effect hebben op het hebben van anti-migrantenattitudes. Bovendien blijven de richting en sterkte van het verband vrijwel gelijk ten opzichte van het eerste model. Van de macrovariabelen hebben het gemiddelde bbp per capita (-0,011; $p < 0,05$) en de verandering in de grootte van de migrantengroep (0,004; $p < 0,1$) een significante invloed hebben op de percepties ten opzichte van migranten. Net zoals voor 'restrictie' zien we dat in landen met een gemiddeld hoger bbp per capita, mensen migranten minder als een bedreiging ervaren. Met betrekking tot de grootte van de migrantengroep kunnen we, net zoals bij de vorige schaal, stellen dat een toename van het aantal migranten samenhangt met een negatievere perceptie van deze groep.

Zoals voor 'restrictie' willen we ook voor de schaal 'bedreiging' nagaan of de contextuele en veranderingsvariabelen voor verschillende subpopulaties een andere invloed uitoefenen. In model drie wordt bijgevolg een interactieterm met opleidingsniveau en verandering in de grootte van de migrantengroep toegevoegd. Dit effect blijkt echter niet significant te zijn (0,001; $p > 0,1$). Dit impliceert dat een verandering in de grootte van de migrantengroep voor elk opleidingsniveau een zelfde effect zal hebben. Daarnaast werd in een vierde model een interactie getest tussen de arbeidssituatie en het gemiddelde bbp per capita. Voor de categorieën student (0,004; $p < 0,001$),

werkloos en niet-oekend (0,002; $p < 0,1$), ziek of gehandicapt (0,003; $p < 0,01$) en huisarbeid (0,005; $p < 0,001$) zien we een significant effect. Dit duidt erop dat het gemiddelde bbp per capita voor werkenden een minder sterk effect zal hebben op het vertonen van anti-migrantenattitudes. In bijkomende analyses werden interacties getest met de overige contextuele en veranderingsvariabelen. Hieruit bleek echter dat het niet relevant was om deze op te nemen in de uiteindelijke analyse.

Conclusie & discussie

Dit onderzoek begon met de vaststelling dat, ondanks de vele empirische tests in verschillende contexten, er nog steeds heel wat onduidelijkheden zijn over één van de belangrijkste sociologische theorieën, namelijk ECT, om anti-migrantenattitudes te duiden. Deze onduidelijkheden zijn het gevolg van de eerder gemixte empirische evidentie en de verschillende interpretaties van deze theorie. Er werd geargumenteed dat de komst van de financieel-economische crisis een unieke kans biedt om de validiteit van deze theorie opnieuw te testen.

Dit onderzoek had dan ook enerzijds als doelstelling om voor de periode 2002 -2012 na te gaan hoe anti-migrantenattitudes in 20 Europese landen evolueren, omdat we volgens een dynamische benadering van deze theorie een stijging van deze attitudes konden verwachten sinds de komst van de economische crisis. Met uitzondering van een aantal landen, en naast de landen die over de hele onderzoeksperiode een stijgende trend vertonen, kunnen we aan de hand van de resultaten concluderen dat er sinds de komst van de financieel-economische crisis er in de overgrote meerderheid van de onderzochte landen geen sprake is van een stijging van anti-migrantenattitudes. Op basis van deze bevindingen kunnen we stellen dat deze resultaten een dynamische benadering van ECT eerder tegenspreken dan bevestigen.

Vervolgens werd aan de hand van multilevelanalyses nagegaan welke factoren, zowel individuele kenmerken als contextuele en veranderingsfactoren, een invloed hebben op de vorming van anti-migrantenattitudes. Op individueel niveau bleek dat opleidingsniveau, voor beide vormen van attitudes, een belangrijke invloed heeft op de mate waarin men migranten als negatief percipieert. Op vlak van de arbeidssituatie vonden we dat werklozen, zieken of gehandicapten, gepensioneerden en personen die huisarbeid verrichten negatiever staan ten opzichte van migranten dan werkenden. Voor studenten vinden we daarentegen een omgekeerd effect: in tegenstelling tot de overige categorieën vinden we dat deze groep positiever staat ten opzichte van migranten. Deze resultaten liggen dan ook in de lijn ligt met eerder onderzoek (*e.g.* Quillian, 1995; Scheepers *et al.*, 2002; Semyonov, 2006). Bovenstaande bevindingen geven een indicatie dat anti-migrantenattitudes meer voorkomen bij personen die een gelijkaardige socio-economische status hebben als migranten. Als we dit in het licht van ECT interpreteren, kunnen we dit verklaren door te stellen dat net deze groepen in rechtstreekse competitie staan met migranten voor schaarse en gewaardeerde mid-delen (*i.e.* jobs, uitkeringen etc.).

Deze resultaten zijn relevant, omdat ze inzicht geven in welke groepen een hoger niveau van anti-migrantenattitudes vertonen, maar zeggen niets over de factoren die competitie tussen migranten en niet-migranten in de hand werken. Om een beter begrip te hebben van de processen die de vorming van anti-migrantenattitudes in de hand werken, werden bijgevolg ook contextuele en veranderingsvariabelen toegevoegd. Van deze factoren bleken enkel het gemiddelde bbp per capita van een land en de verandering in de grootte van de migrantengroep hierop een effect te hebben. Uit de analyse van de cross-levelinteracties kunnen we ook concluderen dat deze factoren niet uitsluitend een effect hebben op individuen die een gelijkaardige socio-economische status als migranten hebben.

Als we in acht nemen dat slechts twee competitieve factoren een significante invloed hebben, kunnen we ons vragen stellen over de mate waarin competitie tussen groepen het bestaan van anti-migrantenattitudes kan verklaren. Bovendien kunnen we ons ook afvragen in welke mate bbp per capita in staat is om de werkelijke competitie te vatten. De assumptie bij deze factor is dat een hoger bbp per capita equivalent is aan een beter draaiende economie en bijgevolg ook aan minder competitie tussen de leden van de samenleving. Het bbp per capita zegt echter niets over de mate van ongelijkheid in dat land, waardoor een hoog bbp per capita nog steeds kan samenhangen met een hoge mate van competitie.

Het lijkt er dan ook op dat de ECT geen valide theorie is om anti-migrantenattitudes in de hedendaagse samenleving te begrijpen. Bijgevolg rijst de vraag welke processen en mechanismen er wel aan het werk zijn. Een mogelijk antwoord op deze vraag vinden we in de toenemende aandacht voor culturele en symbolische bedreiging. Steeds meer auteurs wijzen op deze alternatieve verklaring waarbij anti-migrantenattitudes of racisme niet gezien moeten worden als een uiting van competitie of economische bedreiging, maar daarentegen begrepen kunnen worden als een gevolg van de culturele bedreiging die non-migranten ervaren (McLaren, 2002; McLaren, 2003; Raijman & Semyonov, 2004; Schneider, 2008; Stephan *et al.*, 1998; Zarate *et al.*, 2004). Hierbij is de assumptie dat de aanwezigheid van migranten een bedreiging vormt voor de collectieve culturele identiteit van de dominante groep, waardoor er bij deze groep negatieve houdingen ontstaan ten opzichte van 'de ander' (Stephan *et al.*, 1998; Zarate *et al.*, 2004).

Deze alternatieve verklaring werd in dit onderzoek niet nagegaan, maar als we dit terugkoppelen naar onze resultaten kunnen we hier wel een indicatie voor terugvinden. Zoals eerder vermeld, bleek uit de analyses dat de verandering van de grootte van de migrantengroep een effect heeft op de vorming van anti-migrantenattitudes. Binnen ECT wordt deze factor dan ook gezien als een element dat de competitie tussen migranten en leden van de dominante groep kan aanwakken (e.g. Coenders & Scheepers, 1998; Meuleman *et al.*, 2009; Quillian, 1995). We weten echter niet zeker hoe deze factor inwerkt op leden van de dominante groep, waardoor er ook andere interpretaties mogelijk zijn. Zo is het mogelijk dat een toename van het aantal migranten in een land niet gepercipieerd wordt als competitie of economische bedreiging, maar gepaard gaat met een angst dat de waarden en normen van deze nieuwe groep niet com-

patibel zijn met deze van de eigen groep. Als we deze logica volgen, zou een toename van het aantal migranten dan ook als een effectieve bedreiging voor de collectieve culturele identiteit kunnen gepercipieerd worden. Een gelijkaardige interpretatie voor het absolute niveau van het aantal migranten werd ook al door Schneider (2008) naar voor geschoven in zijn analyse van de eerste ESS-ronde en wordt ook hier bevestigd.

Als conclusie schuiven we dan ook naar voor dat dit onderzoek, voor de onderzochte onderzoeksperiode, geen evidentie vindt voor de ECT en dat er vermoedelijk andere mechanismen zijn die anti-migrantenattitudes bevorderen in de hedendaagse Europese samenlevingen. Dit wil echter niet zeggen dat de inzichten uit de ECT in geen enkele context of periode relevant zouden zijn. Het is mogelijk dat ECT valide is om anti-migrantenattitudes in vorige periodes te verklaren en dat we met andere woorden kunnen spreken over een proces van sociale verandering. Of dit inderdaad het geval is, kunnen we aan de hand van deze data niet beschrijven. Daarom lijkt het voor vervolgonderzoek interessant om meer landen en periodes te integreren. Een belangrijke voorwaarde hierbij is de beschikbaarheid van data, wat een bekend probleem is bij comparatief cross-nationaal onderzoek (Meuleman *et al.*, 2009).

Om bovenstaande verklaringen en hypothesen empirisch te testen, zou het ook relevant zijn om een onderscheid te maken tussen de verschillende groepen migranten. Dit onderscheid kan op verschillende manieren opgevat worden (bv. tussen generaties, regio van herkomst, religie etc.) en zou een indicatie kunnen geven langs welke breuklijnen anti-migrantenattitudes zich manifesteren.

Een bijkomende bedenkingen die we kunnen maken is dat er in dit onderzoek wordt van uitgegaan dat een verandering in competitieve factoren een invloed heeft op korte termijn. Zo kan het even goed zijn dat abrupte kortetermijnveranderingen geen invloed hebben op anti-migrantenattitudes, maar dat langdurige blootstelling aan stijgende competitieve factoren wel resulteert in meer negatieve houdingen ten aanzien van migranten (bv. een jarenlange economische crisis). Dit punt werd nog niet aangehaald in theoretische discussies en empirische tests van ECT, maar zou mogelijks wel meer inzicht verschaffen in de wijze waarop competitieve factoren inwerken op de percepties van mensen.

Daarnaast werd in dit onderzoek geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat de evolutie van anti-migrantenattitudes het gevolg zou kunnen zijn van cohorteffecten. Eerder onderzoek toonde echter aan dat ook met dergelijke effecten rekening moet worden gehouden (Coenders & Scheepers, 1998; Firebaugh & Davis, 1988; Wilkes & Corrigan-Brown, 2011). In deze paper werd er echter 'maar' een trend van tien jaar geanalyseerd, waardoor cohortvervanging misschien weinig effect zou hebben. Indien vervolgonderzoek meer rondes integreert, lijkt het relevant om ook met deze notie rekening te houden.

Dit onderzoek bouwde verder op een rijke onderzoekstraditie die het bestaan van anti-migrantenattitudes probeert te begrijpen. We hopen dan ook dat de bovenstaande analyses een belangrijke bijdrage kunnen vormen voor de verdere theoretische ontwikkeling binnen dit onderzoeksdomein. Desondanks blijven er nog steeds heel wat vragen onbeantwoord en kwamen er nieuwe vragen bij. Bovendien leven we in een samenle-

ving die voortdurend in verandering is, waardoor onderzoek naar anti-migrantenattitudes een noodzaak zal blijven. Het is dan ook aan sociaal wetenschappers om deze uitdaging op te nemen, aangezien dit soort onderzoek de kracht heeft om de sociale integratie van migranten te bevorderen.

Bibliografie

- Almeida-Filho, N., Lessa, I., Magalhaes, L., Araujo, M. J., Aquino, E., James, S. A. & Kawachi, I. (2004). Social Inequality and Depressive Disorders in Bahia, Brazil: Interactions of Gender, Ethnicity, and Social Class. *Social Science & Medicine*, 59(7), 1339-1353.
- Ashmore, R. D., Jussim, R. D. A. L. J., Wilder, D., & Jussim, L. (2001). *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Belek, I. (2000). Social Class, Income, Education, Area of Residence and Psychological Distress: Does Social Class Have an Independent Effect on Psychological Distress in Antalya, Turkey? *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 35(2), 94-101.
- Bhugra, D. (2004). Migration and Mental Health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243-258.
- Burns, P. & Gimpel, J. G. (2000). Economic Insecurity, Prejudicial Stereotypes, and Public Opinion on Immigration Policy. *Political Science Quarterly*, 115(2), 201-225.
- Carta, M. G., Bernal, M., Hardoy, M. C. & Haro-Abad, J. M. (2005). Migration and Mental Health in Europe (The State of the Mental Health in Europe Working Group: Appendix 1). *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 1(1), 1-13.
- Cheung, G. W. & Rensvold, R. B. (2002). Evaluating Goodness-of-fit Indexes for Testing Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling*, 9(2), 233-255.
- Citrin, J., Green, D. P., Muste, C. & Wong, C. (1997). Public Opinion toward Immigration Reform: The Role of Economic Motivations. *Journal of Politics*, 59(4), 858-881.
- Coenders, M. & Scheepers, P. (1998). Support for Ethnic Discrimination in the Netherlands 1979-1993: Effects of Period, Cohort, and Individual Characteristics. *European Sociological Review*, 14(4), 405-422.
- Davidov, E. (2008). A Cross-country and Cross-time Comparison of the Human Values Measurements with the Second Round of the European Social Survey. *Survey Research Methods*, 2(1), 33-46.
- Escobar, J. I., Nervi, C. H. & Gara, M. A. (2000). Immigration and Mental Health: Mexican Americans in the United States. *Harvard Review of Psychiatry*, 8(2), 64-72.
- Esses, V. M., Jackson, L. M. & Armstrong, T. L. (1998). Intergroup Competition and Attitudes toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict. *Journal of Social Issues*, 54(4), 699-724.
- European Commission (2014). Non-discrimination and Equal Opportunities for All – A Framework Strategy. Geraadpleegd op: http://www.europarl.europa.eu/registre/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2005/0224/COM_COM%282005%290224_EN.pdf.
- European Social Survey (2014a). About the European Social Survey. Geraadpleegd op: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/index.html>.
- European Social Survey (2014b). Translation. Geraadpleegd op: <http://www.europeansocialsurvey.org/methodology/translation.html>.
- European Social Survey (2014c). Response and Non-response. Geraadpleegd op: http://www.europeansocialsurvey.org/methodology/response_and_non-response.html.

- Eurostat (2014a). Unemployment Statistics. Geraadpleegd op: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics.
- Eurostat (2014b). GDP per Capita. Geraadpleegd op: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices.
- Everson, S. A., Maty, S. C., Lynch, J. W. & Kaplan, G. A. (2002). Epidemiologic Evidence for the Relation between Socioeconomic Status and Depression, Obesity, and Diabetes. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(4), 891-895.
- Fairbrother, M. (2014). Two Multilevel Modeling Techniques for Analyzing Comparative Longitudinal Survey Datasets. *Political Science Research and Methods*, 2(01), 119-140.
- Gilman, S. E., Kawachi, I., Fitzmaurice, G. M. & Buka, S. L. (2002). Socioeconomic Status in Childhood and the Lifetime Risk of Major Depression. *International Journal of Epidemiology*, 31(2), 359-367.
- Gorodzeisky, A. (2011). Who Are the Europeans that Europeans Prefer? Economic Conditions and Exclusionary Views toward European Immigrants. *International Journal of Comparative Sociology*, 52(1-2), 100-113.
- Hainmueller, J. & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes toward Immigration. *Political Science*, 17(1), 225-249.
- Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. & Sherif, C. W. (1961). *Intergroup Conflict and Cooperation: The Robbers Cave Experiment* (Vol. 10). Norman, OK: University Book Exchange.
- Hemerijck, A., Knapen, B. & van Doorne, E. (Eds.) (2010). *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice*. Amsterdam University Press: Amsterdam.
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Jaakkola, M. & Reuter, A. (2006). Perceived Discrimination, Social Support Networks, and Psychological Well-being among Three Immigrant Groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(3), 293-311.
- Kehrberg, J. E. (2007). Public Opinion on Immigration in Western Europe: Economics, Tolerance, and Exposure. *Comparative European Politics*, 5(3), 264-281.
- Kunovich, R. M. (2004). Social Structural Position and Prejudice: An Exploration of Cross-national Differences in Regression Slopes. *Social Science Research*, 33(1), 20-44.
- Lancee, B. & Pardos-Prado, S. (2013). Group Conflict Theory in a Longitudinal Perspective: Analyzing the Dynamic Side of Ethnic Competition. *International Migration Review*, 47(1), 106-131.
- LeVine, R. A. & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. New York: Wiley.
- Lindencrona, F., Ekblad, S. & Hauff, E. (2008). Mental Health of Recently Resettled Refugees from the Middle East in Sweden: The Impact of Pre-resettlement Trauma, Resettlement Stress and Capacity to Handle Stress. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43(2), 121-131.
- Mayda, A. M. (2006). Who is Against Immigration? A Cross-country Investigation of Individual Attitudes toward Immigrants. *The Review of Economics and Statistics*, 88(3), 510-530.
- McLaren, L. M. (2002). Public Support for the European Union: Cost/benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?. *The Journal of Politics*, 64(02), 551-566.
- McLaren, L. M. (2003). Anti-immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants. *Social Forces*, 81(3), 909-936.
- Meuleman, B., Davidov, E. & Billiet, J. (2009). Changing Attitudes toward Immigration in Europe, 2002-2007: A Dynamic Group Conflict Theory Approach. *Social Science Research*, 38(2), 352-365.
- Missinne, S. & Bracke, P. (2012). Depressive Symptoms among Immigrants and Ethnic Minorities: A Population Based Study in 23 European Countries. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 47(1), 97-109.

- Mullen, M. R. (1995). Diagnosing Measurement Equivalence in Cross-national Research. *Journal of International Business Studies*, 573-596.
- Nazroo, J. Y. (1998). Genetic, Cultural or Socio-economic Vulnerability? Explaining Ethnic Inequalities in Health. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), 710-730.
- Nazroo, J. Y. (2003). The Structuring of Ethnic Inequalities in Health: Economic Position, Racial Discrimination, and Racism. *Journal Information*, 93(2), 277-284.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 586-611.
- Raijman, R. & Semyonov, M. (2004). Perceived Threat and Exclusionary Attitudes towards Foreign Workers in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 27(5), 780-799.
- Scheepers, P., Gijsberts, M., & Coenders, M. (2002). Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat. *European Sociological Review*, 18(1), 17-34.
- Schissel, B., Wanner, R. & Frideres, J. S. (1989). Social and Economic Context and Attitudes toward Immigrants in Canadian Cities. *International Migration Review*, 289-308.
- Schlueter, E., Meuleman, B. & Davidov, E. (2013). Immigrant Integration Policies and Perceived Group Threat: A Multilevel Study of 27 Western and Eastern European Countries. *Social Science Research*, 42(3), 670-682.
- Schneider, S. L. (2008). Anti-immigrant Attitudes in Europe: Outgroup Size and Perceived Ethnic Threat. *European Sociological Review*, 24(1), 53-67.
- Semyonov, M., Raijman, R. & Gorodzeisky, A. (2006). The Rise of Anti-foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000. *American Sociological Review*, 71(3), 426-449.
- Sherif, M. (1966). In Common Predicament: *Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Sides, J. & Citrin, J. (2007). European Opinion about Immigration: The Role of Identities, Interests and Information. *British Journal of Political Science*, 37(03), 477-504.
- Smith, G. D. (2000). Learning to Live with Complexity: Ethnicity, Socioeconomic Position, and Health in Britain and the United States. *American Journal of Public Health*, 90(11), 1694-1698.
- Steenkamp, J. B. E. & Baumgartner, H. (1998). Assessing Measurement Invariance in Cross-national Consumer Research. *Journal of Consumer Research*, 25(1), 78-107.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martnez, C. M., Schwarzwald, J. & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward Immigrants to Spain and Israel. An Integrated Threat Theory Analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559-576.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33(47), 33-47.
- Vågerö, D. & Illsley, R. (1995). Explaining Health Inequalities: Beyond Black and Barker A Discussion of some Issues Emerging in the Decade Following the Black Report. *European Sociological Review*, 11(3), 219-241.
- Verkuyten, M. (2008). Life Satisfaction among Ethnic Minorities: The Role of Discrimination and Group Identification. *Social Indicators Research*, 89(3), 391-404.
- Wilkes, R. & Corrigan-Brown, C. (2011). Explaining Time Trends in Public Opinion: Attitudes towards Immigration and Immigrants. *International Journal of Comparative Sociology*, 52(1-2), 79-99.

- Wimmer, A. (1997). Explaining Xenophobia and Racism: A Critical Review of Current Research Approaches. *Ethnic and Racial Studies*, 20(1), 17-41.
- Zarate, M. A., Garcia, B., Garza, A. A. & Hitlan, R. T. (2004). Cultural Threat and Perceived Realistic Group Conflict as Dual Predictors of Prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(1), 99-105.

Abstract

Within sociological research there has been considerably interest in the emergence of anti-immigrant attitudes. A much cited theory to explain those attitudes is Ethnic Competition Theory (ECT). Though the fact that this theory has been tested empirically quite well in different contexts, there are still some questions left concerning its validity. This is due to the existence of multiple interpretations of this theory and to the fact that the empirical evidence is rather mixed. In this paper, it will be argued that the coming of the financial-economic crisis offers a unique opportunity to retest the core-propositions of ECT. On the basis of data from the first 6 rounds (2002-2012) of the European Social Survey (ESS), we investigate how anti-immigrant attitudes evolve within the proposed time period in 20 European countries. Additionally, a 3-level random intercept multilevel model ($N = 142117$) will be used to assess the influence of both micro- and macrovariables deduced from ECT. Results indicate that only GDP per capita and changes in the size of the immigrant population have an influence on the forming of anti-immigrant attitudes, which leads us to the conclusion that ECT isn't a valid theory to understand anti-immigrant attitudes within the contemporary European societies. An alternative explanation is offered and states that anti-immigrant attitudes are more a result of cultural rather than economic threat.

Keywords